

Volt? És hogyan történt?

Gondolatok az 1989-es romániai forradalom értelmezéséről

Volt-e vagy sem? (*A fost sau n-a fost?*) Corneliu Poromboiu kiváló román filmrendező több országban bemutatott édeskeserű szatírája máig ható erővel jeleníti meg az 1989-es romániai események összetett megítélését. Létezik ugyanis a decemberi forradalomról egy „politikailag korrekt”, háttérgondolatoktól mentes interpretáció – ezt osztják többek között olyan szerzők, mint Vladimir Tismăneanu politológus és a temesvári résztvevő-szemtanú, Marius Mioc is – amelyik az eseménysorozat spontaneitását, a forradalom tisztaságát hangsúlyozza. Ezek szerint a forradalom december 15-én kezdődött Temesváron, az állambiztonság által zaklatott Tőkés László református segédlelkész melletti szolidaritási megmozdulásként, majd regionális, bánsági és erdélyi (december 17-20.), végül országos méretű (december 21-22.), győztes népfelkeléssé vált. A Ion Iliescu által vezetett Nemzeti Megmentési Front pedig legitim módon szerezte meg és birtokolta a hatalmat. Temesvár lakosságának bátorsága és a város feltételezett „civil” mássága mára toposzá vált, s mint ilyen számos ellentmondást elfed. Így máig megválaszolatlan az a kérdés, hogy a mindenható politikai rendőrség miért nem oszlatta fel a lelkész melletti kis létszámú szimpátiatüntetést. Ugyanis éppen hogy a hatalom elbizonytalanodása bátorította fel a magyar és román hívőket, majd később a város lakosságát.

Az Iliescu-korszak hivatalos interpretációt már az 1990-es évek elején számos megalapozott kritika érte elemzők és szemtanúk által. A kritikusok szerint a forradalomnak nevezett vérfürdő könnyen beilleszthető a jelenkori román történelem palotaforradalmainak hosszú sorába. A legtöbb kérdőjel ugyanis nem is a forradalom keletkezése, hanem a folytatása körül adódik. December 22-én, pár perccel dél után Nicolae Ceaușescu és feleségét, Elenát helikopterre ültették (fontos hangsúlyozni, hogy nem önszántukból menekültek el, akkor árulta el őket az addig kitartó kíséret). A központi bizottság épületét ostromló tüntetők pedig ünnepelni kezdték a forradalom győzelmét, és országszerte örömtüntetések kezdődtek. A diktátor menekülésével azonban a harcok nem

STEFANO BOTTONI (1977) az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

érték véget. Az erőszak csak ezt követően eszkalálódott: míg december 17. és 22. között „alig” 200 halálos áldozata volt a temesvári, aradi, lugosi, kolozsvári, nagyszebeni, marosvásárhelyi és bukaresti vérontásnak, a következő öt napban közel 1000 civil és egyenruhás személy vesztette életét a jelenkori Kelet-Európa egyik legtitokzatosabb „polgárháborújában”.

Azóta a temesvári antikommunista forradalmárok és a román jobboldali pártok a népfelkelést „eltérített”, „elvetélt” vagy „eltulajdonított” forradalomnak nevezik. Ők december 22-ét, Ceaușescu bukását és a felkelők győzelmét tekintik fordulópontnak. Ezt az álláspontot osztja Radu Portocală, Nestor Răteș, Marius Oprea, Dennis Deletant és Tom Gallagher, akik szerint a későbbi államfő, Ion Iliescu, illetve a szovjet és/vagy nyugati támogatással körülötte csoportosuló „gorbacsovista” kommunisták december 22. után magukhoz ragadták a hatalmat, és kisajátították a forradalmat a Nemzeti Megmentési Fronton keresztül. Azzal vádolják tehát a Román Kommunista Párt második vonalát, hogy elárulták a népfelkelés eredeti céljait, és alkut kötöttek a Securitate vezetésével. E kompromisszum része volt az elnöki házaspár hadbíróság elé állítása, majd a december 25-ei kivégzése.

A számos rejtélyt őrző történet teret engedett egy harmadik, jóval merészebb hipotézisnek. Volt titkosszolgálati vezetők – például a belső elhárítás 1990 és 1997 közötti irányítója, Virgil Măgureanu, Larry Watts Bukarestben aktív amerikai történész, kétes hírű nemzetbiztonsági szakértő –, illetve több történész – például a nacionalizmusáról ismert Ioan Scurtu és Alex Mihai Stoenescu vagy a francia Catherine Durandin – egybehangzóan azt állítják, hogy a kommunista diktatúra összeomlása egy katonailag megszervezett, külföldi erők által támogatott puccs eredménye volt. Meglepő, hogy az utóbbi időben erre az álláspontra helyezkedett több elismert politikai elemző (köztük Anneli Ute Gabanyi) és nem utolsósorban Vlagyimir Bukovszki volt szovjet disszidens is. Azt elismerik ugyan, hogy az 1989-es manőverhez szükség volt a tömegek lázadására, hiszen a nagy összeesküvés eredményességét pont a forradalmi hevület garantálta, ám úgy vélik, a „forgatókönyv” írói ezt is jó előre bekalkulálták. Érvelésük az 1990-es évek óta hangoztatott – de kellőképpen soha nem dokumentált – szovjet/magyar diverzió alapul. Korabeli sajtóértesülésekre és a volt román belügyi szervek vezetőinek közléseire hivatkozva a román és külföldi elemzők egy jelentékeny része ma is úgy véli, hogy a temesvári megmozdulást 1989. december 9-től kezdve megelőzte és előkészítette a „turistának” álcázott külföldi (szovjet és magyar) különleges alakulatok beszívargása Romániába.

Ezek a kiképzett erők robbantották ki aztán a temesvári tüntetéssorozatot, majd 21-én a Ceaușescu által összehívott bukaresti nagygyűlést megzavaró incidenst: a rendezvényen petárdát robbantottak, amely pánikot okozott az összegyűlt tömegben, és megszakította az egyenes adásban közvetített beszédet. Állításuk szerint Ceaușescu rendszerének sorsáról személyesen a két nagyhatalom képviselői döntöttek a december 2–3-ai máltai csúcstalálkozón. Jellemző módon azonban az összeesküvés-elmélet legnépszerűbb közvetítője nem egy tudományos – vagy annak tűnő – értekezés lett, hanem egy kétségkívül hatásos,

de rendkívül manipulatív dokumentumfilm. A 2004-ben bemutatott alkotásban megszólal többek között a francia hírszerzés korábbi vezetője és Németh Miklós volt magyar miniszterelnök is. Mindketten utalnak arra – Németh inkább csak félmondatokban –, hogy nem a szovjet titkosszolgálat, hanem a „nyugatiak”, elsősorban a CIA állt a romániai események mögött. Ám nem egészen világos, hogy mi készítette volna a Kelet-Európával és különösen Romániával alig foglalkozó, reálpolitikusként ismert idősebb Busht arra, hogy kockázatos beavatkozást szorgalmazzon egy elszigetelt országban, amely ráadásul a Varsói Szerződés tagja volt. A film szinte semmire sem ad magyarázatot, csak a kételyek, a mítoszok számát gyarapítja. A legfrissebb tudományos rekonstrukciók az önálló értékítélet helyett inkább az évek alatt megerősödött mítoszok és legendák lebontásának irányában haladnak.

A román forradalomnak eddig szentelt egyetlen tudományos igényű monográfia szerzője Peter Siani-Davies inkább csak összegzi az ütköző álláspontokat, és nem vállalkozik önálló narratíva megalkotására. A sokat idézett könyvből legfeljebb azt tudhatjuk meg, hogy mi nem volt a romániai forradalom, számos kérdésre – így a forradalom ellen harcoló „terroristák” kilétére – továbbra sincs kielégítő válasz. Részben kivételt képez Richard A. Hall, a CIA volt elemzője, aki a romániai 1989-es eseményeknek szentelt doktori dolgozatát az egykori biztonsági apparátushoz köthető újságírók és személyek által hangoztatott mendemondák és szándékosan elhintett „hamis hírek” módszeres dekonstrukciójának szentelte. Közülük sokan kapcsolódnak a szovjet „turista” csoportoknak (a katonai hírszerzés tisztjei) a forradalomban vélelmezhető felbukkanási pontjaihoz. A nacionalista környezetben elég elterjedt teóriát, a nagyhatalmak és képviselőik – George Bush és Mihail Gorbacsov december 2–3-ai máltai találkozója – alatt megszületett románellenes összeesküvést a rendelkezésre álló dokumentáció is cáfolja. A szovjetek a német újraegyesítés és a Kaukázusban, Közép-Ázsiában, a Baltikumban tapasztalható szeparatista törekvések okozta nyomástól gyötörtén nem emeltek kifogást a románkérdéssel szemben sem. Még akkor sem, ha Gorbacsov személyesen gyűlölte Ceaușescu politikáját, vezetési stílusát, és utolsó, december 4-ei moszkvai találkozásuk alkalmával megelégedett azzal, hogy beszélgetőtársát felszólítsa a tömb többi részében zajló reformokhoz hasonló intézkedések megindítására. Megbízható forrás tanúsága szerint a szovjet vezetés nem játszott semmilyen közvetlen szerepet annak a bukaresti rendszernek az erőszakos megbuktatásában, amely nem fenyegette direkt módon gazdasági és katonai érdekeit. Szovjet források alapján Konstantyin Plesakov hozzáteszi, hogy Moszkva egyenesen visszautasította az amerikai felkérést a Nemzeti Megmentési Front érdekében történő romániai intervencióra vonatkozólag. December 22-e után viszont a Ion Iliescu vezette ideiglenes kormány a polgárháború napjaiban sürgősen a szovjet szövetségeshez fordult – sikertelenül – katonai és politikai segítséget kérve.

Nem a temesvári és bukaresti tüntetések buktatták meg tehát a Ceaușescu-rendszert annak ellenére, hogy kétségkívül felgyorsították annak végső válsá-

gát. Valójában a román diktatúra 1989 decemberére már mély bizalmi válságba jutott. Az 1989-es népfelkelés kirobbanása és győzelme nemcsak egy egyszeri, gyors lefolyású esemény, hanem egyben egy hosszú folyamat végterméke is. 1982-ben a Nemzetközi Valutaalap javaslatára meghozott takarékosági csomag drasztikusan csökkentette az életszínvonalat, amit a lakosság egyre türelmetlenebbül viselt. Ehhez társult a rendkívül merev, abszurd elemekkel tarkított ideológiai torzulás és személyi kultusz. Ha nem is tagadta a kommunista rendszer létjogosultságát, a romániai átlagpolgár 1989-ben már megkérdőjelezte a nemzeti kommunizmus sikerességét. A rendelkezésre álló levéltári adatok – a politikai bizottság üléseinek jegyzőkönyvei, a Securitate háttérelmzései a gazdasági-társadalmi helyzetről – egybehangzóan azt mutatják, hogy 1989-re a Ceaușescu-rendszer kifulladásra, szellemileg és gazdaságilag egyaránt leépült. Így fordulhatott elő, hogy ezt a legyengült államapparátust – beleértve a belügyi szerveket – meglepte és megbénította a határ menti város (a romániai átlagnál jóval informáltabb, öntudatosabb) polgárainak megmozdulása. A „szervek” pánikba estek, szakmai mulasztásokat követtek el, amiket a Ceaușescu által december 17-én megkövetelt brutális megtorlóakciókkal próbáltak eltussolni. A realitásérzékét vesztette diktátor is politikai hibát hibára halmozott: a temesvári vérengzést követően kétnapos iráni látogatásra utazott, majd a visszatérése napján felolvasott televíziós üzenetében a bánási eseményeket „külföldről szervezett terrorista provokációnak” minősítette. Végül a helyzetet rosszul értékelő Ceaușescu 21-ére „forradalmi” nagygyűlést hívott össze a fővárosban, ami a vesztét okozta.

Az erőszak a Ceaușescu elmozdítása és gyorsított kivégzése közötti három kaotikus napon érte el csúcát. 1989. december 17–25. között legalább 1104 civil és katona halt meg a forradalomhoz kapcsolható események miatt. A nem deklarált polgárháború áldozatainak 85 százaléka a forradalom győzelmét követő három nap alatt vesztette életét, mikor a felbomlófélben levő politikai rendőrség (a Nemzeti Megmentési Front vezetője, Ion Iliescu meghatározása szerint „terroristák”) erőszakos harcokba bonyolódott az akkor már a forradalom védelmére felsorakozott hadsereg egységeivel. 1989 decemberének fegyveres összecsapásai, amelyeket rögtön belső és külső ellenségeknek tulajdonítottak, megerősítette a Nemzeti Megmentési Front körül kialakult új hatalmi bázist. Alternatív mozgalmak hiányában ez utóbbi jelentette az eseményekből kimaradt emberek számára az egyetlen viszonyítási pontot, akiket az első, az elnyomó diktatúra vége miatt érzett örömet követően az állam összeomlása miatti aggodalom töltött el. Egy 2003-ban készült felmérésből kitűnt, hogy a román polgárok 87 százaléka semmilyen utcai politikai tüntetésen nem vett részt sem a forradalom, sem az azt követő 13 esztendő alatt. A politikai, társadalmi és (leginkább Erdélyben előretörő) nemzetiségi feszültségek azt követően robbantak ki, miután maga a Front 1990. január 23-ai döntésével politikai párttá alakult a közeledő törvényhozási választások előtt.

Az éppen újjáalakított történelmi pártok, a liberálisok és parasztpártiak által szervezett január 29-ei és február 18-ai hatalmas tüntetéseket a Zsil-völgyi szén-

bányászok csoportjai támadták meg. A civil forradalmi egyesülések vezette radikális szárny először március 11-én gyűlt össze Temesvárott. A tüntetés végén felolvastak egy kiáltványt, amelynek 8. pontja megerősítette azt a tiltást, hogy a párt egykori aktivistái nem vállalhatnak közmegbízatást, egyértelmű hivatkozással a Nemzeti Megmentési Front vezetőjére, Ion Iliescúra és a politikai rendőrség munkatársaira. Ezt követően az államapparátus felső szintjein teljesen lefékeződött a múlttal való elszámolás folyamata.

Mint ahogyan fokozatosan lezárult a forradalmat követő időszak is, a magyar kisebbségnek az 1848-as forradalom évfordulójára szervezett ünnepségei feszült hangulatban zajlottak. Március 19–20-án Marosvásárhelyen súlyos etnikai összetűzések robbantak ki a román és magyar közösség között. Az erdélyi nagyváros kitűnő terepnek mutatkozott. A politikai átmenet kuszasága és a társadalomban felgyűlt igények és érzelmek hozzájárultak ahhoz, hogy egy többnemzetiségű városban minden égető probléma (ellátási gondok, a gazdaság összeomlása, az áremelkedések, a munkanélküliség vagy éppen a külföldi segélyek elosztása) etnikai színezetet öltött. László Márton és Novák Csaba Zoltán szerint az 1990. februártól eszkalálódó konfliktus azonban csapdahelyzetbe hozta az 1950-es években szocializálódott „rég” magyar kádereket és értelmiségieket. Ha meghátrálnak, saját közösségük árulóivá lesznek, míg ha vállalják a konfliktust, felszámolják a saját bukaresti hátországukat, és kiszolgáltatottá válnak. Román oldalon sem volt egyszerű a képlet. A Vatra Românească egyesület önvédelmi szervezetet hozott létre, és román nemzetiségi érdekképviselést kívánt ellátni egy olyan vidéken – Maros megyében –, ahol az 1989 utáni időszakban a magyarok pozíciószerzése veszélyeztette az addigi (román) nemzetépítés eredményeit. A kezdeményezők nagy része azonban korántsem volt „civil”, hanem fontos állami pozíciót töltött be. Ez nemcsak a marosvásárhelyi román elit sajátos struktúrájára utal, amit elsősorban katonák, belügyi tisztek, orvosok és mérnökök alkottak, hanem egy latens központ-periféria konfliktusra is. Az állami szervek legitimációs válsága és szervezeti szétesettsége arra készítette a helyi román elitet, hogy „kézbe vegye” saját sorsát. Ez vezetett a konfliktus eszkalálódásához, és egyben csökkentette Bukarest reakcióképességét, amit a március 19-ei események pontos rekonstruálása is bizonyít (például az irányítás nélkül maradt helyi rendőrség „felszívódása” az első román támadást követően). A marosvásárhelyi konfliktusnak olyan mély belső és helyi okai voltak, hogy hiba volna azt gondolni, hogy csak felülről (vagy éppen kívülről – Budapestről vagy Bukarestből) szították. Természetesen több körülmény gyanúra ad okot, például a rendőrség rendkívül gyors „újászervezése”. Ma már egyértelműen kijelenthető, hogy nem a marosvásárhelyi konfliktus „provokálta ki” a december végén hivatalosan feloszlott belső elhárítás újászervezését, hanem a Securitate utódszerve januárban és februárban már létezett, és a központi költségvetésből finanszírozták, noha elővigyázatossági okokból konspirált módon működött. Az állami szerveknek azonban nem állt érdekében „második Koszovóvá” változtatni Erdély legtarkább vidékét, tekintettel Románia egyébként sem túl

fényes nemzetközi hírnevére. A legegyszerűbb magyarázat ebben az esetben közel állhat az igazsághoz: Bukarest túl lassan reagált egy olyan kihívásra, melynek semlegesítésére a májusi választásra készülő új pártoknak nem volt erejük. Csak a hadsereg amúgy késői beavatkozása volt képes stabilizálni a helyzetet. A konfliktus – amelyet a közelgő választásokat látva a magyar közösség radikális elemei (de leginkább a nacionalista Vatra Românească által támogatott Front) igyekeztek felhasználni – hat halálos áldozattal járt, a sérültek száma több százra tehető. A május 20-ai választás a szavazatok több mint kétharmadát megszerző posztkommunista párt győelmét hozta. Ion Iliescut 85 százalékos eredménnyel választották köztársasági elnöknek. A Front védelmében működő nem hivatalos milícia zavartalan tevékenysége a bányászok június 13–15. közötti véres Bukarestbe vonulásában tetőzött. A bányászok büntető expedíciója az 1989 decemberében kezdődött „hosszú forradalom” végét és egy igen zaklatott átmenet kezdetét jelentette.

Függelék

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) bőven dokumentálja a magyar hírszerzés Romániával kapcsolatos elhárító és hírszerző romániai tevékenységét.¹ A továbbiakban időrendbe átalakítva és némileg megrövidítve néhány erre vonatkozó, 1989. december és 1990. február között született releváns írást közlünk. Ezek három típusra oszthatók: a Bukarestben szolgáló magyar belügyi tisztek személyes tapasztalatai a december 20–22. közötti eseményekről; magyar és nyugati diplomáciai értesülések a forradalom keletkezéséről, várható kimeneteléről; valamint a forradalmat követő hetekben született elemzések a belpolitikai helyzetről és a romániai magyarságon belüli törésvonalakról.

1) Jelentés. Budapest, 1989. december 11. BM III/I-D. Önálló alosztály (Románia)²
Tárgy: Király Károly politikai szerepe

Király Károly, a román Államtanács, az RKP KB volt tagja közvetlen és nyílt hangvétellű beszélgetésen a következőket jegyezte meg:

Egyetértőleg, melegen támogatja a magyar kormány minden olyan kezdeményezését, amely a romániai belső helyzet – ezen belül is az erdélyi magyar-

1 Erről lásd bővebben Stefano Bottoni: Vonakodó kémek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989. *Történelmi Szemle*, 1/2013, 79–118.

2 Az irat pontos jelzete: ÁBTL, 1.11.4 – T-III/89. 542. doboz, 187. A hivatalosan 1989. november 1-jétől működő alosztályt Földi László r. százados vezette.

ság körülményeinek reális – elfogulatlan feltárását célozza. Hasznos és időszerrű lépésként értékeli mind a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó kollégium és titkárság létrehozását, mind pedig a Teleki-féle intézet ismételt életre hozását. A maga részéről minden támogatást hajlandó megadni a racionális-megfontolt magyar politikai lépésekhez. Hajlandó, a biztonságát garantáló körülmények megszervezése mellett, rendszeres háttértájékoztatással elősegíteni a romániai belső helyzet tárgyyszerű értékelését. Ugyanakkor hangsúlyozta, ez a tájékoztatás csakis állami szervek számára, szűk körű felhasználásra, a kormányzati s nem pedig a tömegkommunikációs szervek számára szól. Önmagát úgy értékeli, hogy eddigi tevékenysége, életkora, politikai háttere következtében gyűjtőpontja lehet – és egy belső enyhülés esetén lesz is – az erdélyi magyar érdekek intézményesülésének. Mint ilyen politikai személyiség jelentős szerepet játszhat egy jövőbeni új politikai status quo kialakításában, különös tekintettel a magyar nemzetiség helyzetére. Ő ezt a szerepet akarja – és vállalja is, de abból az alapállásból kiindulva, hogy minden elszármagyar – külső vagy belső – lépés olaj volna a tűzre, s a jelenlegi román hatalom megerősödéséhez, a nacionalizmus igazolásához, az erdélyi magyarság elleni intézkedések fokozásához vezetne. A nyílt színre is kilépő erdélyi magyar szerveződések létrehozásának idejét éppen ezért az Erdélyben élő magyar nemzetiségnek kell meghatároznia. Az egyetlen út a provokációmentes kivárás, a kulturális és intellektuális intézmények bármilyen áron való megtartása a 2 milliós magyar nemzetiség cselekvőképességének megőrzése. Felelőssége tudatában jelenti ki, hogy szükség esetén képes akár 500 vezető román és magyar értelmiségi aláírásával ellátott, figyelemfelhívó Memorandum közzétételére s egy hasonló összetételű Demokratikus Fórum felállítására. Szükségesnek tartja megjegyezni azt is, hogy mindezek a lépéseket csak az általa is aktuálisnak ítélt időpontban tartja megvalósíthatónak. Végezetül közölte, a fentieket azzal a megfontolással hozta tudomásomra, hogy azok az illetékes – magas szintű állami és politikai – vezetők asztalára kerüljenek.

Megjegyzés:

Király Károly várható szerepe, befolyása a jövőbeni román belpolitikai helyzetre, a magyar nemzetiség érdekérvényesítő törekvéseire további differenciált értékelést igényel. Az azonban már eddig is kontrolálható, hogy az erősen megosztott és atomizálódott erdélyi értelmiség jelentős része pozitívan nyilatkozik Király személyéről és politikai habitusáról

dr. Büki János r. főhadnagy

2) Távirat. Állomás, Bukarest. Érkezett: 1989. december 20. 23.00. Kapják: III/II³

Láng⁴ elvtársnak!

Délután óta folyamatosan jutnak tudomásunkra információk, melyek szerint Temesvárott újabb több tízezres tüntetés bontakozott ki. Délután több telefonhívást kapott nagykövetségünk, majd a japán első beosztottal folytattam beszélgetést, aki szintén jelentős megmozdulásokról szólt. A jugoszláv nagykövetség temesvári konzulátusuktól kapott telefonértesítésére hivatkozva arról számolt be, hogy épületük előtt folyamatosan vonulnak az emberek a város központja felé, és Ceaușescu ellenes jelszavakat kiabálnak. A tömeg létszámát délután 4-kor már több mint 50 ezer főre becsülték. D-49-es elvtárs⁵ 18 órakor kapta egyik temesvári kapcsolatától a hírt, hogy a létszám százezer fölé növekedett, amely emberáradattal szemben a bevetett katonai erők tehetetlennek bizonyultak. A tanúk szerint a katonák fegyveresen tömegesen álltak át a tüntetők oldalára, és feltehetően ezért kezdték meg egyes katonai egységek kivonását a városból. A katonák fehér vásznakat zászlóként lobogtatva a megmozdulás résztvevőikhez csatlakoztak, akik közül számosan pontosan nem ismerhető körülmények között fegyverhez jutottak. Az újabb fejleményekről VCS-n tájékoztatást kapott Őrsi István miniszterhelyettes is. Délután 15 órakor visszaérkezett Ceaușescu iráni útjáról, és várhatóan vezetésével röviden döntés született a temesvári kialakult helyzetről, ismereteink szerint az elnök-főtábornok már este folyamán beszédet intéz a román néphez. A főváros szinte minden fontosabb pontját 4-5 fős járőrök tartják ellenőrzésük alatt. Nem csökkent viszont a személyeinkre irányuló ellenőrzés, szoros, agresszív figyelemmel szinte teljesen lehetetlenné vált a kapcsolattartás román kapcsolatainkkal. Helyzetünket nagymértékben nehezíti – egyben az ellenőrzést megkönnyíti –, hogy a nagyköveten kívül több diplomata is haza utazott az elmúlt napokban szabadságra. Így az ideiglenes ügyvivőn kívül D-49-es elvtárssal végzünk szinte minden munkát.

Szál⁶

3) Távirat. Állomás, Bukarest. Érkezett: 1989. december 21. 13.32.⁷

December 20-án 22.15-kor ideiglenes ügyvivőnkét Stoian külügyminiszter magához kérte és az alábbiakat közölte:

3 ÁBTL, 1.11.4, T-III/89. 542. doboz, 202.

4 Beazonosíthatatlan fedőnevű belügyi tiszt.

5 Kovalovszky Imre (ÁBTL, 2.8.2.2. 23. doboz, illetményügyek) – Csász Erzsébet, született 1939. július 26-án.

6 Beazonosíthatatlan fedőnevű belügyi tiszt.

7 ÁBTL, 1.11.4, T-III/89. 542. doboz, 221.

Az illetékes román szervek bizonyítékokkal rendelkeznek külföldi titkosszolgálatok meghatározó szerepéről a temesvári eseményekben. A román értelmezés szerint a máltai Bush–Gorbacsov-találkozóhoz a befolyási övezetek újraelosztása eredményeként a közeljövőben szovjet csapatok vonulnának be Romániába (ellentétként Panamába amerikai csapatok vonulhatnak be). Magyarország tevékenyen közreműködött felbujtóként az események kirobbanásában. A románellenes politika kormányszintre emelkedett hazánkban, országszerte a románellenes megnyilvánulások tapasztalhatók. Kérte a magyarországi románellenes kampány leállítását és a budapesti román nagykövetség munkafeltételeinek a biztosítását. A külföldi elemek arányvesztett túlhangsúlyozása, illetve az általános belpolitikai, helyi kiváltó okok elhallgatása azt mutatja, hogy a román vezetés nem érez felelősséget a történetekkel kapcsolatban. A belső elégedetlenség nem szerepel a megmozdulást kiváltó okok között, az eseményeket úgy igyekeznek feltüntetni, mintha abban véleményt nyilvánítva nem a nép vett volna részt, hanem Románia elleni szervezkedés eredményéről lenne szó.

4) Távirat. Állomás: Bonn. Érkezett, 1989. december 21.

Tárgy: Romániai helyzet

Forrás: Shai-Or Csillag, Brigader General, izraeli követség⁸

Izraeli értékelés szerint Ceaușescu rezsimjének napjai meg vannak számlálva. Erre utal – a temesvári vérengzésről függetlenül – a biztonsági szolgálat által felderített, a Conducător likvidálására irányuló, iráni utazása előtti időpontra tervezett merénylet, amelyről Ceaușescut teheráni látogatása előtt nem tájékoztatták. Továbbá az a tény, hogy az RKP KB-on és a kormányon belül is növekszik azok száma, akik Ceaușescu távozását sürgetik. A lakosság elégedetlensége a románok lakta területeken is olyan nagymérvű, hogy robbanással fenyeget. Ezért ezeken a területeken is készséget rendeltek el a laktanyákban. Az Erdélybe és a román határ közelébe irányított csapatok és az ottani csapatmozgások ellenére izraeli politikai körök Magyarország megtámadásának lehetőségét kizárják. A romániai helyzet alakulásával kapcsolatosan Gorbacsov állásfoglalását – ha az elítélő, és a nyersolajszállítások megszüntetésével jár – tartják döntőnek.

5) Távirat. Állomás, Bukarest. Érkezett, 1989. december 22. 08.38.⁹

Láng úrnak

Katonai attasénkkal 19.30-tól 21.45-ig kint tartózkodtunk a tüntetők között, és számos résztvevővel beszélünk. Egybehangzó elmondásaik alapján eddig a karhatalom az emberekre nem lőtt, 18 órakor tűzoltókocsik vízágyúval megtisztít-

8 ÁBTL, 1.11.4, T-III/89. 542. doboz, 225.

9 ÁBTL, 1.11.4, T-III/89. 542. doboz, 208.

tották a Magheru-Rozetti (helyesen Rosetti – SB) útkereszteződést, amely egyben a közelben levő pártszékházhoz vezet. Innen a Magheru úton a tömeget a Intercontinental Szálló elé szorították, ebből az irányból az utakat lezárták páncélozott szállító járművekkel. 20.15-kor a korábbról ismert tűzoltókocsik ismét megjelentek, feltehetően ennyi idő kellett újratöltésükhöz, és a Magheru utat rövid időre megtisztították, egyidejűleg megfélemlítésként a rendőrök géppisztolyból a levegőbe kilőtték három tár világító lövedéket. A tömeg néhány percre megijedt, lehasalt, majd látva, hogy nincs folytatás, rövid idő alatt ismét megszállta az utat. A szálloda ablakaira „Le Ceaușescu” szövegeket írtak, a túlsó oldalon levő egyetem falára pedig ottlétünk alatt felfestették egymás alá Hitler, Sztálin és Ceaușescu nevét, és mellé írták, hogy „Le a diktátorokkal”. Ezt nagy ovációval fogadta a tömeg, és folytatták korábbi jelszavaik skandalizálását: „Ceaușescu eljött a te napod is”, „Gyilkosok takarodjatok az országból”, „Ma Temesvár holnap az egész ország”. Állandóan visszatérően kiabálták, hogy „Jogokat” és a „Katonaság velünk van”. A jelzett idő alatt, főleg 20 óra után sorozatban érkeztek a munkából egyenesen az emberek, akiket nagy ováció és taps fogadott, és így a mintegy 5-6 ezres tömeg ismét elérte a kora délutáni 10 ezret. A tüntetők elmondták, hogy a Szabad Európa Rádiót hallgatták a legtöbben, és abból értesültek, hogy mi történik, és ezért jöttek. Este 22 óra után a váltást követően várják az Augusztus 23. gyár dolgozóit is, akik üzentek, hogy jönnek. Amennyiben addigra a rendfenntartó erők nem tudnak rendet tenni, békés eszközökkel már sokkal nehezebb lesz. A páncélozott járművek a Securitate alakulataihoz tartoznak, az utakat záró pajzsos, bukósisakos karhatalmisták szintén a Securitate antiterrorista részlegének hivatalos állományához tartoznak. A többiek a katonai tiszti iskolák növendékei és rendőr tiszthelyettesek, ők géppisztolyokkal zárják az utakat. 21 óra óta folyamatosan érkeznek az erősítések teherautón, de a hadsereget nem merték mozditani. Egyértelműen látható a sokórási tehetetlenségből, hogy a legfelső vezetés teljesen elbizonytalanodott, nem merik vállalni a döntést bármilyen utasítás kiadására sem. Nem zárható ki a helyzet eszkalálódása sem, annál is inkább, mert telefonon több értesítést kaptunk, hogy Kolozsvárott is súlyos a helyzet. A fentiekről katonai attasénk VCS-n tájékoztatta a Honvédelmi Minisztériumot, ebben a formában eddig a Külügyminisztérium nem kapott tájékoztatást.

6) Távirat. Állomás: Bukarest. Érkezett, 1989. december 22. 08.53.¹⁰

Láng úrnak!

Bukarest központjában a helyzet változatlan, D-49-es úrral együtt személyesen is meggyőződhattunk, hogy az Intercontinental Szálloda előtti Bălcescu sugárúton (a Magheru út folytatása) most 00.40 órakor is mintegy tízezres tömeg

¹⁰ ÁBTL, 1.11.4, T-III/89. 542. doboz, 209.

tüntet. A korábbiaknál szemben sorra érkeznek – néhány emberrel – a teherautók, amelyekkel a páncélozott szállító járművek közvetlen közelébe mennek, és felgyújtották azokat. Az út teljes szélességében lángol, és néhány közeli épület földszinti része is lángol. A karhatalom erőtlen kísérletet tett a lángok elfojtására, a néhány kilótt kézigránát nem nyújtott elég fedezéket a tűzoltóknak. Állandósult a sugárúton a fegyverropogás, a levegőbe löve temérdek vaktöltényt és világító lőszert használtak ki. Éjfél körül egy harckocsi végigrobogott a tömeg között, azonnal megjelentek a hordágyat cipelő önkéntes mentők, de az emberek csak sebesültekről beszélnek. Feltűnő, hogy kezdettől fogva kis erő áll szemben az emberekkel, akik így mind merészebbé váltak. Egyelőre egyértelműen nem látni, hogy miért nem vetnek be nagyobb erőket, amelyeket vagy kénytelenek voltak szétforgácsolni, mert egyrészt a hadsereg átállásától tartanak, amelyet a laktanyákban tartanak. Másrészt mind több telefonhívás érkezik nagykövetségünkre – legutóbb 22.40-kor kaptunk hívást –, mely szerint Kolozsváron és Marosvásárhelyen is ropognak a fegyverek, és a fővároshoz hasonlóan a tömeg szembefordult a karhatalommal. A Központ 42. sz. utasítására itt válaszolva a nagykövetségünket a békésebb időszakban megszokott módon mindössze négy rendőr őrzi. A helyzetre jellemző, hogy a szokásos személyes felderítőkörútról visszatérve körülvettek minket, és érdeklődtek a rendőreink, mi a helyzet, és csalódottan legyintve vették tudomásul, hogy a tömeg még nem növekedett százezresre. A nagykövetség telefonösszeköttetése a délután folyamán akadozott, jelenleg azonban használható. [...] A román alkalmazottak ma is dolgoztak, rendkívül ijedtek, de nem tudják palástolni a tüntetőkkel való szimpátiájukat. Előttük nem foglaltunk állást, de erre most nincs is időnk. Szinte mindenki rendkívül fáradt, az egy múlt hetet négyen dolgoztuk végig, mivel a többiek hazautazhattak szabadságra, és csak ma tértek vissza nagykövetségünkkel együtt.

7) Távirat. Állomás, Genf. Érkezett, 1989. december 22. 16.10.

Tárgy: Észak-koreai tanácsadók részvétele a temesvári leszámolásban¹¹

Johan Pace, az emberi jogi központ külügyi titkára Orsósnak elmondta, hogy bizalmas értesülései szerint – a forrásokról rákérdezés után sem nyilatkozott – a temesvári tömegmegmozdulások brutális leverésének irányításában észak-koreai tanácsadók is részt vettek. Azért tartja valószínűnek, mert annak idején hazájának (Málta) speciális egységeit is észak-koreai szakértők irányították.

11 ÁBTL, 1.11.4, T-III/89. 542. doboz, 228.

Helyzetértékelés:

Egybehangzó vélemény, hogy a „puliszka” olyan hatásos volt, és annyira váratlan, hogy kizártnak tartják a visszarendeződésnek még a lehetőségét is. [...] Ugyanakkor kétségtelen, hogy a hadsereg szerepe korántsem tisztázott. A temesvári események idején egyértelműen várakozó álláspontra helyezkedtek. S csak akkor álltak a felkelők oldalára, amikor a parázsból máshol is elsősorban lángok sepertek végig. A volt román hadügyminiszter kivégzésének elsődleges oka az volt, hogy nem teljesítette azt a parancsot, hogy tegye a földdel egyenlővé Temesvárt, illetve indítson támadást egyes magyar városok ellen. December végén a hadsereg átadta a hatalmat a Nemzeti Megmentési Front képviselőinek, és szinte teljesen visszavonult [...] Közben egyre több katonai személyiség vállalt állami tisztséget, és a helyi – megyei – NMF-ben és kisebb egységekben jelentek meg mint alelnökök, vezetőségi tagok. A Maros megyei DEMISZ-ben is jelen vannak. Egy idő óta a katonaság nem engedélyezi a korábbi pártaktivisták le tartóztatását. Nem hajlandó vizsgálatot folytatni arról, hogy pontosan kik lőttek a tömegre, nem enged bepillantást saját belső ügyeibe, s a laktanyákba civilek nem léphetnek be. Szintén tapasztalat, hogy amíg december végén szinte nem lehetett katonát látni az utakon és nagyvárosokban, addig 1990. január 4-7. között komoly csapatmozgások érzékelhetők az országutakon – konvojokban vonulnak, és Kolozsváron, valamint Marosvásárhelyen megerősített szolgálatot végeznek. Természetesen mindennek lehet egyik magyarázata az is, hogy 100-150 fős rendkívül jól felfegyverzett – infrakeresővel ellátott puskák, nagy tűzerejű rövid csövű géppisztolyok, robbanó lövedékek stb. – Securitate-egységek ásták be magukat az ország különböző pontjain pl. Kolozsvártól 60 km-re Kisbánya magasságában. [...] Az erdélyi magyarság immáron választott vezetői pesszimista pillanataikban sem tartanak kizártnak egy pogrom lehetőségét sem. [...] A nagy román nacionalizmussal együtt növvő nemzedékek és a magyarellenes hisztéria zsigerekig beágyazó hatása úgy is érezteti hatását, hogy a románoktól a magyarok még saját tiszta forradalmukat is el akarják venni. A kontraszelekció idején kialakult struktúrák megbontása ismét felveti immáron egzisztenciákat érintve és sértve a magyar–román kérdést. Hisz például egy 150 000-es lelkű erdélyi városban, Marosvásárhelyen 50–50%-os a románok és magyarok aránya. Korábban hivatalt, jelentős posztokat kizárólag románok tölthettek be. Ha a jogegyenlőségből kiindulva most a magyar értelmiség is részt kíván venni a számában nem növelhető helyekből, azt óhatatlanul a románság „kárára” tudja csak megtenni. A helyzetet azt sem teszi könnyebbé, hogy a régi vezetők – gyárakban, hivatalokban stb. – nemcsak a helyükön maradtak, hanem „beosztásuk jogán” automatikusan részt vesznek a helyi politikai szervezetek

12 ÁBTL, 1.11.4. 550. doboz, 17-19.

életében, vezetőségeiben (NMF helyi szervei). A dolog annyira abszurd, hogy a Securitate – nem terrorista kiképzést kapott – tagjai vagy teljesen és funkcionálisan is helyükön maradtak, vagy letartóztatásban vannak, de az csupán azt jelenti, hogy semmittevésre – egyelőre – kárhoztatva üldögélnek és dohányoznak korábbi irodáikban, de háromnaponként hazamehetnek tisztálkodni, vagy a hadsereg kaszárnyái „elnyelték” őket a kíváncsi szemek elől. Nehéz megemésztetni egy kívülről azt a „román mentalitást” – hisz ha igaz, csak valami sajátos dolog lehet –, hogy néhány hét leforgása alatt néhány száz embert leszámítva mindenki vezényszóra megváltozott. Illetve egy dolog nem változott, hanem nagyon is ismerősen cseng a füleknek a propaganda jelszó, legfeljebb a jelzett szó változott meg és alakult át „hős vezér”-ről „hős nép”-pé.

8) Információs jelentés. Budapest, dátum nélkül (de 1990. február eleje).

Belügyminisztérium, III/1-6. osztály.

Tárgy: Romániával kapcsolatos információk¹³

Politikai helyzet

Az RMDSZ vezetői szerint a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa – széles körű nemzetközi elismerése ellenére – társadalmi bázisának szűkítése tapasztalható. Központi, területi és helyi szinten egyaránt kiépült az NMF Tanácsok és a polgármesteri szakapparátusok kettős rendszere. Ez egyfelől stabilizálja a hatalmat, ugyanakkor a korábbi közigazgatási rendszerhez való hasonlósága miatt – a tanácsok egyszerűen átvették az RKP helyi vezetéseinek jogkörét – kritikát váltott ki a Fronttal szemben. Nyugatnémet külpolitikai szakértők szerint a román közvéleményben bizalmatlanságot keltenek a helyükön maradt régi vezetők, noha látható, hogy a vezetés valóban nem nélkülözheti az előző apparátus szak tudását és tárgyismeretét. Kérdésesnek tartják, hogy az új intézményrendszer létrejöttéig meg lehet-e akadályozni a régi rendszer kádereit pozícióik megszilárdításában. Az erdélyi római katolikus egyház vezetői úgy értékelik, hogy az államapparátusnak az a második vonala lépett előbbre, amely hagyományosan nemzetiségellenes, és nem elkötelezettje a társadalmi változásoknak sem. A román értelmiség egy része a kommunista múltú vezetők nagy száma miatt bírálja az NMF Tanácsát. Többnyire jó szándékú elméleti szakembereknek tartják őket, akiknek azonban nincs elegendő tapasztalatuk a társadalom és a gazdaság irányításához. Romlik az NMF megítélése a munkások között is, akik – alacsony szintű önszerveződésük miatt, s mert érdekeiket egyik új társadalmi szervezet sem képviseli – az NMF-től várják a támogatást. [...] A történelmi pártok újjászervezése gyors ütemben folyik. Bukarestben a Nemzeti Keresztény

13 ÁBTL, 1.11.4. 550. doboz, 1–4. 1200/1990/L 3250. tétel. Az elemzés 15 példányban készült, többek között Németh Miklós kormányfő, Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök, Pozsgay Imre, Horn Gyula és Kocsis Kálmán, a hírszerzés vezetője kapta meg.

Parasztpart (NKP) és a Nemzeti Liberális Párt (NLP) befolyása érzékelhető a leginkább. Francia kormánykörök tartanak az ortodox egyház támogatását is bíró Parasztpart túlzott megerősödésétől, mivel szélsőségesen nacionalista, konzervatív politikai felfogása kormánypozíciók birtokában akár az egész térségre nézve veszélyes lehet. A NKP mindenekelőtt az erdélyi románság támogatását élvezi, jelenleg elsősorban az erdélyi vegyes etnikumú területeken, Marosvásárhelyen és hagyományos bázisán, Kolozsváron tevékenykedik aktívan. A NLP fő bázisa Moldova és Havasalföld. Bár a két párt történelmi gyökerű ellentéte bizonyos mértékig megosztja a jobboldalt, mégis mellettük szól, hogy képesek népszerű személyiségeket (Doina Cornea, Mihály király) felvonultatni. A baloldali politikai erők a szocialista eszmék kompromittálódása miatt nehezen szerveződnek. A polgári radikális ellenzék egyik magyar nemzetiségű vezetője szerint kommunista párt létrehozása a jelenlegi légkörben nehezen képzelhető el, a szociáldemokráciának pedig nincsenek hagyományai Romániában.

A magyar kisebbség helyzete

A NMF Tanácsa megbízásából Sergiu Celac külügyminiszter felkérte az ENSZ főtitkárát, hogy szüntesse be a nemzetiségi nyilatkozat kibocsátása után szerrinte feleslegessé vált vizsgálatot az emberi jogok és a nemzetiségek romániai helyzetéről. Az NMF számára a kedvező külpolitikai környezet megteremtéséhez létkérdés a nemzetiségi kérdés konstruktív kezelése, ugyanakkor társadalmi bázisának szélesítéséhez szüksége van olyan korábbi jelszavakra, amelyek nem választhatók el nacionalista képzettársításoktól. Az RMDSZ vezetőitől származó információk szerint a magyarság szerveződése az erdélyi városokban korábban létrejött szűk körű illegális szervezetek révén a felkelés győzelmével egyidőben megkezdődött. Komoly szándék mutatkozik a volt Erdélyi Magyar Tanácshoz hasonló érdekképviselői szerv létrehozására, Csík megyében megkezdődött egy agrárpárt és a Keresztény Demokrata Magyar Párt szervezése. Az RMDSZ rövid idő alatt százezres taglétszámra tett szert, ami számottevő erőt jelenthet a választásokon. A szervezetet alkotó csoportok eltérő politikai orientációja miatt azonban rendkívül nehéznek ígérkezik az egységes fellépés. Az RMDSZ fiatal értelmiségi tagjai között van olyan vélemény, hogy míg a román polgári szervezetekben elsősorban fiatal értelmiségieké a vezető szerep, pl. háttérbe szorultak a „túlzottan baloldali” idősebb vezetők mögött. Véleményük szerint az RMDSZ nem más, mint a NMF „magyar tagozata”, amely a magyarság érdekeit egyébként hatékonyan képviselni nem képes NMF számára biztosítja a magyar nemzetiségűek szavazatait. Bírálják a demokratizmus hiányát az RMDSZ irányításában, illetve a szervezet elit értelmiségi jellegét. [...] Bár Petre Roman miniszterelnök és a központi román sajtó visszautasítja a nemzetiségi gyűlölet szítását, Erdélyben újraélednek a nemzetiségi ellentétek. Marosvásárhelyi, Kovászna megyei RMDSZ-vezetőkől és Háromszéki magyar nemzetiségű újságíróktól származó, nem ellenőrzött információk szerint Kézdivásárhelyen, Csíkszeredán és Kovászna megyében az RMDSZ-en belül olyan független Er-

délyt, illetve Magyarországhoz csatlakozást követelő kisebb értelmiségi csoportosulások jöttek létre, melyek nem értenek egyet a Románia területi integritását elfogadó RMDSZ-állásfoglalással, és kifogásolják a magyarországi állami vezetők és ellenzéki politikusok ilyen értelmű nyilatkozatait is. A nemzetiségi konfliktusokat mélyíti, hogy a magyarok a Székelyföldön szinte mindenütt kiszorították a románokat a helyi vezetésből – a helyi RMDSZ-vezetés és az NMF-vezetés gyakran szinte teljesen átfedi egymást – a vegyes lakosságú vidékeken viszont csak elvétve került 1-2 magyar a NMF-tanácsokba. Kölcsönös sérelmekhez vezetett, hogy az egyéni segélycsomagok elsősorban a magyarokhoz kerültek, míg a szervezett segélyszállítmányokat jobbra a románoknak juttatták. Feszültségek forrása a román nyelvű oktatók egzisztenciális fenyegetettsége is a tervezett magyar kulturális és oktatási autonómia miatt.

Kecskeméti Kálmán: Balett (monotípiá, 1968)

